

KULTURMINNEPLAN FOR NESNA KOMMUNE

2020-2024

Innholdsfortegnelse

Forord	3
Innhold	4
Del 1 – Om kulturminner og kulturminneplanen	5
Bakgrunn	5
<i>Kulturminnenes betydning</i>	5
<i>Proessen bak kulturminneplanen</i>	6
<i>Mål</i>	7
Lovverk som omhandler kulturminnevern	7
<i>Kulturminneloven</i>	7
<i>Plan og bygningsloven</i>	7
<i>Andre lover</i>	9
Vernestatus for kulturminner	9
<i>Verneverdig kulturminne/kulturmiljø</i>	9
<i>Vernet kulturminne/kulturmiljø</i>	10
<i>Fredet kulturminne/kulturmiljø</i>	10
Databaser	11
<i>Databaser med informasjon om førreformatoriske kulturminner</i>	11
<i>Databaser med informasjon om nyere tids kulturminner</i>	12
Aktører	13
<i>Nasjonalt</i>	13
<i>Regionalt</i>	13
<i>Kommunen</i>	14
<i>Eiere av kulturminner</i>	15
<i>Frivillige lag og foreninger</i>	15
<i>Museer</i>	15
Verdier	15
Utfordringer for kulturminnevern	16
<i>Mangel på kunnskap og økonomi</i>	16
<i>Slitasje og ødeleggelse på grunn av klima og naturskader</i>	17
<i>Endringer i bosetting og næringsstruktur</i>	17
Eksempler på tiltak	18
Del 2 – Handlingsplan	19
1. Tilrettelegging av førreformatoriske kulturminner i kombinasjon med friluftsliv	19
<i>Tomma</i>	20

<i>Handnesøya</i>	21
<i>Hugla</i>	22
<i>Nesna fastland, Langset</i>	23
<i>Ledegjerde/fangstlokalitet, Nesnakjølen</i>	23
<i>Steingjerdet på Remmen</i>	24
2. Bevaring av eldre bygninger	24
3. Dokumentasjon og formidling av skolehistorie	26
4. Krigshistorie	26
5. Dokumentasjon og bevaring av jordkjellere	26
6. Tufter	27
7. Sommerfjøs	27
8. Kulturminneturer	27
9. Informasjon	27

Forord

Denne planen er en temaplan om kulturminner i Nesna. Målet er å få et redskap for å gi økt kunnskap og oppmerksomhet om kulturminner, skape en bevisst holdning rundt kulturarv og verdsette forskjellige spor fra fortida som verdier for fastboende og gjester i nåtid og fremtid. Prioriteringslista inneholder konkrete forslag til tiltak for et utvalg av kulturminnene. Planen er ikke en kommunedelplan i form av arealplan, men implisitt er det et sterkt ønske at de prioriterte kulturminnene blir tatt hensyn til i form av hensynssoner og/eller at de får en særskilt status når kommunale arealplaner utarbeides og rulleres.

Prosjektgruppa ved

Hanne Davidsen, ordfører Nesna kommune

Ann Kristin Klausen, avdelingsleder Helgeland Museum

Dag Ivar Lillevik, ingeniør oppmåling Nesna kommune

Unn Tveraabak, Nesna historielag / Nesna hagelag

Nesna 28. februar 2020

Innhold

Kulturminner betyr i vid definisjon alle spor etter menneskelig aktivitet, altså svært mye av det vi omgir oss med. Med faste kulturminner menes jord- eller stedsfaste objekter som er integrert i landskapet slik at de vanskelig kan flyttes. Dette i motsetning til løse fysiske kulturminner, vanligvis gjenstander. Immaterielle kulturminner er av ikke fysisk art, som sagn og musikk m.m. I denne kulturminneplanen settes fokus på faste fysiske kulturminner. Der immaterielle kulturminner er knyttet til faste fysiske spor tas de likevel med.

Kulturminner er ikke evigvarende. En stor andel forsvinner. De forfaller, fjernes eller blir ødelagt av natur eller mennesker. Det kan være bevisst ødeleggelse, men i de fleste tilfeller skyldes tapene mangel på kunnskap om kulturminnet og lovgivning, eller rutinesvikt. Skal framtidige generasjoner kunne nyte godt av sporene fra fortida må vi ha forsvarlig bruk og vern. Samtidig kan ikke alt tas vare på. En prioritert satsning er nødvendig.

Noen kulturminner er velkjente, andre mer anonyme og en del er ennå ikke oppdaget. Enkelte har fått beskyttelse i form av vern fra myndighetenes side. Andre har ikke noe vern, men blir bevart likevel fordi noen anser at de har verdi, eller fordi det ikke er noen grunn til å fjerne eller ødelegge dem. Alle kulturminner er unike, og forsvinner de er de borte for alltid.

Vi tilskriver kulturminnene verdier knyttet til faktorer som alder, representativitet, sammenheng, autenticitet, symbolikk, opplevelser, økonomi og estetikk m.m. Hva som ansees som verdier er avhengig av den som ser, og hva som er verdifulle endres over tid. Noens søppel kan være andres skatter. Kunnskap om meningsinnholdet blir avgjørende for å kunne sette verdi. Med planen ønsker vi også å skape en bevisst holdning til at verdier ikke er statisk bestemt en gang for alle.

Planen har satsningsområde bygninger og bygningsmiljø og skole- og utdanningsrelaterte kulturminner. Samtidig er det ønskelig å formidle andre typer kulturminner tydeligere, blant annet de førreformatoriske kulturminnene.

Kulturminneplanen består av to hoveddeler, en del som omhandler kulturminneplanen og kulturminner generelt og en handlingsplan. Plangruppa har utpekt det vi mener er de viktigste gruppene av kulturminner å rette oppmerksomheten mot i planperioden. Disse er nærmere beskrevet i handlingsplanen. I tillegg inneholder planen en nokså omfattende oversikt over kulturminner i Nesna, førreformatoriske kulturminner i vedlegg 1 og nyere tids kulturminner i vedlegg 2. Vedlegg 1 er basert på innskrivingen i Riksantikvarens database Askeladden, på hver av de tre bebodde øyene og på fastlandet. Vedlegg 2 inneholder oversikt over nyere tids kulturminner basert på samme geografiske inndeling. Informasjonen i vedlegg 2 er hentet fra SEFRAK-registeret, kommunens sentrumsplan, annet skriftlig materiale, intervjuer, befaringer og innspill fra eiere og enkeltpersoner. Oversikten som ligger i vedleggene er viktig fordi kommunenes beslutningstakere og befolkningen forøvrig bør se på kulturminner som verdier og mulige utviklingsfaktorer, inkludert kulturminner som ennå ikke står i handlingsplanen. For å kunne gjøre det trengs kunnskap og oversikt.

I planen er ikke krigsminner tatt med. Dette skyldes at et av planens tiltak omhandler de mange krigsminnene på Nesna tettsted. Krigsminnene omfattes av et eget prosjekt i 2020, med vekt på registrering og formidling.

Planen er den første kulturminneplanen i Nesna. Den er ikke uttømmende. Handlingsplanen vil være gjenstand for revidering etter hvert som tiltak settes i verk og fullføres.

Del 1 – Om kulturminner og kulturminneplanen

Bakgrunn

Kulturminnenes betydning

Nesna kommunes identitet er knyttet til området historie. Vi omgir oss med kulturminner, alt fra immaterielle kategorier som språk, stedsnavn, fortellinger og ferdigheter til fysiske spor som gjenstander, graver, bygninger, bygningsmiljø, vei og stier, navigasjonsinstallasjoner, diverse industrianlegg m.m.

Kulturminnene er vesentlig for kunnskap om vår fortid. Ved sin eksistens gjør de fortida sansbar, og er en viktig kilde til historie, identitet og tilhørighet, særpreg og trivsel. Kulturminner kan være en ressurs innen undervisning, næringsutvikling og turisme og som grunnlag for genuine, stedegne opplevelser og verdiskapning. Ved å ta vare på og løfte fram et steds kulturarv utvides stedets identitet, og interessen øker.

Oversikt over og kunnskap om kulturminnene er grunnleggende for å kunne verdsette, bruke og ta vare på dem. Samtidig er ikke kulturminner en objektiv størrelse. Vurderinger og kunnskap endres. Med dagens utbyggingsfokus og tempo lever mange kulturminner farlig. Vi har alle et felles ansvar for å ta vare på kulturminnene og miljøet rundt dem, nasjonalt, regionalt og lokalt. Kommunene er sentrale for å skaffe kunnskap om og bevare kulturminner av lokal verdi, men også for å rette søkelys mot kulturarv av nasjonal og regional verdi, og bidra til at de som kommer etter oss får muligheter til å oppleve og ta vare på sporene fra fortida.

Kulturminner kan ikke erstattes. Et tapt kulturminne er borte for alltid. Dette gjør en plan viktig for kommunen som forvalter av den lokale kulturarven. Noe som forutsetter oversikt og prioritering med forslag til konkrete tiltak for bevaring og formidling.

Nasjonalt sett er det et mål at utvalg av kulturminner og kulturmiljø skal tas vare på i et langtidsperspektiv. Helst skal de fungere som bruksressurser, og bidra til kunnskap, opplevelse og verdiskapning. Tapet av verneverdige kulturminner må reduseres så langt råd er. Det fordrer oversikt over kulturminnene lokalt. Dette kan gjøres av kommunene gjennom utarbeidelse av kulturminneplaner. Både Riksantikvaren og Nordland fylkeskommune oppfordrer kommunene til å utarbeide politisk vedtatte kulturminneplaner.

Nesna kommune er rik på kulturminner. Kommunen består av et kystområde med fastland og øyer, noen få kjente spor tilbake til steinalderen, mange gravminner fra bronse- og jernalder, rester av gårdsdrift, bosetting, handelssteder, krigsminner, kirker og kapell, kirkegårder, tidligere egg- og dunvær, fiske og fiskebondeliv, kommunikasjon og samferdsel, småindustri og ikke minst skole og utdanning. Dette har også gitt seg utslag i bevarte spor, spesielt i form av bygningsmiljø.

Bygningsmessig er Nesna preget av landbruk med gårdsbebyggelse. Tettsted finnes på fastlandet, på Tomma (Husby) og Hugla (Vik og Vikholmen) med typiske bygninger fra ulike tidsepoker knyttet til bolig, handel, service og på Vikholmen industri.

Utdanning er nært knyttet til Nesnas historie, identitet og nåværende status. Vi har en rik utdanningshistorie med tidlig fastskole, folkeskole, amtsskole, lærerskole, høyskole, Universitet og videregående utdanning. Spor etter denne virksomheten finnes blant annet som bygninger. Her kan nevnes Klokkegården fra 1823, skolehus på Handnesøya, Tomma og Nesnastranda og Nord universitet. Universitetet består av et unikt bygningskompleks representert ved bygninger fra 1921 til vår tid, og parkanlegget. Vi har rektorgården, lektorboligene, bolighus og forretningsgårder bygd for utleie til undervisning, hybler, bespisning og elevheimer. Alt dette gir stedet særpreg.

Proessen bak kulturminneplanen

I 2011 startet Riksantikvaren prosjektet «Kulturminner i kommunene». Innen 2021 skal 90 % av landets kommuner ha utarbeidet egne lokale kulturminneplaner. Inntil kr 100 000,- kunne etter søknad bevilges hver kommune til utarbeidelse av en slik plan. 31. mai 2016 inviterte Nordland fylkeskommune kommunene i Nordland til å delta. Nesna kommune søkte tilskudd, og fikk 18. oktober 2017 tildelt kr 100 000,-. Bevilgningen var utslagsgivende for at arbeidet ble igangsatt. Søknaden til fylkeskommunen om tilskudd ble behandlet i kommunestyret 10. februar 2016. Planen ble formelt forankret i Nesna kommune ved vedtak i kommunestyret om at kulturminneplan skulle utarbeides, sak 17 / 585-3.

I 2016 ble en lokal tverrfaglig arbeidsgruppe nedsatt for å jobbe med planen. Gruppen har mesteparten av tiden bestått av Hanne Davidsen og Dag Ivar Lillevik fra Nesna kommune, Unn Tveraabak fra Nesna hagelag / Nesna historielag og Ann Kristin Klausen fra Helgeland Museum. Kommunen har frikjøpt sistnevnte fra museet i seks uker for å skrive planen.

Prosjektet med kulturminneplanen ble første gang presentert for innbyggerne på et eget arrangement på tettstedet i samarbeid med Nesna historielag og museet 22. mars 2017. Høstens kulturkveld 2017 hadde samme tema, men med vekt på kulturmiljøer. Dette var et fellesarrangement med Nord Universitet studiested Nesna, Helgeland Museum avdeling Nesna, Nesna historielag og Nesna Folkeakademi.

Et bygningsvernseminar med interne og eksterne foredragsholdere ble arrangert 14. oktober 2017. Bak seminaret sto bygningsverngruppa i regi av Nesna kommune, Nesna historielag og Helgeland Museum avd. Nesna. Utstillinga «Mitt hus» åpnet på museet. Den viste innbyggernes bilder av sine bolighus i Nesna, og var direkte knyttet til arbeidet med planen.

Våren 2018 ble tre folkemøter med tema kulturminner og kulturminneplan arrangert på hver av øyene Handnesøya, Tomma og Hugla. Unn Tveraabak fra historielaget, Hanne Davidsen fra kommunen og Ann Kristin Klausen fra museet holdt foredrag. Høsten 2018 og høsten 2019 ble arbeidet med planen presentert på arrangement ved historielaget og museet.

Medlemmene i arbeidsgruppa har foretatt befaringer på Tomma, Handnesøya, Hugla, Nesna tettsted, Nesnastranda, Strandlandet, fjellområdet på fastlandet og Nesnarognan. En befaringsreise på Hugla ble høsten 2019 gjennomført i samarbeid med bygningsvernprosjektet i Salten ved Arnstein Brekke og bygningsvernseksjonen i Helgeland Museum, ved Maja Sæthermo. Tre undervisningsopplegg er utarbeidet og testet ut i samarbeid med elever i grunnskolen, studenter ved Nord Universitet og Polarsirkelen friluftsråd (vikinggraver, krigsminner og kulturminner på Tomma). Vandringer til fire av kulturminnene ble gjennomført i 2019. Tre av disse var i forbindelse med de nasjonale kulturminnedagene.

Planen ble ferdigstilt i februar 2020. Arbeidet med planen er gjort innenfor rammen av kommunens søknad og tilskudd på kr 100.000,- gitt av Riksantikvaren. Kulturminneplanen er en temaplan, utarbeidet gjennom prosesser uavhengig av plan- og bygningslovens krav til utførelse.

Mål

Hovedmålet med utarbeidelse av kulturminneplanen har vært å sikre en helhetlig kulturminneforvaltning og styrke kulturminnevernet i Nesna ved å lage en plan som:

- gir oversikt over kommunens kulturminner.
- skaper økt bevissthet, forståelse og interesse for kulturminner blant befolkningen.
- danner grunnlag for at kulturminner, kulturmiljø og kulturlandskap brukes som en positiv ressurs i lokalsamfunnet for kunnskap, opplevelse og verdiskaping.
- er politisk forankret og formelt bindende.
- inneholder en handlingsplan som sikrer en gjennomførbar og langsiktig kommunal forvaltning av et representativt utvalg av kulturminner.
- definerer en prioriteringsstrategi for bevaring av kulturminner.

Kulturminneplanen skal være en del av kommunens planverktøy, og en del av planstrategien som rulleres hvert 4. år. Den skal gi grunnlag for beslutningstaking og saksbehandling.

Lovverk som omhandler kulturminnevern

En rekke lover berører kulturminner. De to viktigste er kulturminneloven og plan- og bygningsloven. I tillegg legger andre lover premisser for visse kategorier av kulturminner.

Kulturminneloven

Kulturminnelovens fokus er vern av kulturminner og kulturmiljøer, som del av vår kulturarv og som del av miljø- og ressursforvaltningen. Loven forvaltes av Riksantikvaren og Sametinget på nasjonalt nivå, og av fylkeskommuner, arkeologiske landsdelsmuseer og sjøfartsmuseer på regionalt nivå. Egne forskrifter skisserer ansvar og myndighet til hver av disse instansene.

Kulturminneloven gir kommunen ansvar for vern og bruk av kommunens ressurser, og sier spesifikt at kommunen skal sikre «vern av verdifulle landskap og kulturmiljøer» samt gjennom reguleringsplaner «sikre verneverdier i bygninger, andre kulturminner og kulturmiljøer». Loven fastsetter også behandlingsregler for planer og byggesaker.

I 1992 ble kulturmiljø tillagt kulturminneloven. Fokus ble utvidet fra enkelt objekter til større sammenhenger hvor kulturminner inngår som en del av en helhet.

Plan og bygningsloven

Kulturminner og kulturmiljøer kan gis vern gjennom plan og bygningsloven (PBL). Da er kommunen øverste reguleringsmyndighet for eiendommer med kulturminner og kulturmiljøer. Mens kulturminnelovens felt er kulturminner, brukes PBL for å klarlegge arealutnyttelsen ved utbygging eller vern.

Plan- og bygningsloven § 12-7 nr. 6 gir adgang til å «Sikre verneverdier i bygninger og andre kulturminner, og kulturmiljøer, herunder vern av fasade, materialbruk og interiør».

Gjennom PBL benyttes ulike tiltak i forhold til kulturminner og kulturmiljø, for eksempel utredninger, analyser og utarbeidelse av planer. Vern kan iverksettes ved at området båndlegges som hensynssoner i kommuneplanens arealdel. Gjennom reguleringsplan har kommunen mulighet til å sette detaljerte vernebestemmelser. Retningslinjer og restriksjoner kan settes i forhold til enkeltbygninger, kvartal, punkt og større og mindre områder.

Kommuneplan og reguleringsplan vedtas av kommunestyret. Andre med interesser for vern og bruk av kulturminner og kulturmiljøer har mulighet til å fremme sine synspunkt i prosessen, men politikerne fattet beslutningen. Hvis vedtakene utfordrer nasjonale eller regionale kulturminneinteresser kan statlige og regionale myndigheter benytte sin innsigelsesrett.

Dispensasjon fra planer og planbestemmelser gis etter plan- og bygningsloven kap. 19. Da i form av tillatelse til å fravike bestemmelsene i det aktuelle tilfellet. (NIKU, *Landskap under press-urbanisering og kulturminnevern*, 2004).

Den gamle sentrumsplan for Nesna tettsted fra 1996 inneholdt fire hensynsområder. Disse var fordelt på Tingstuvegen, Movegen, lektorboligene og Nesna kirke. I den nye kommunedelplanen for Nesna 2017-2027 er seks hensynssoner for bevaring av bygningsmiljø inkludert i arealdelen. Hensynssonene omfatter eiendommer i deler av Movegen og Tingstuvegen og Nord Universitet og høyskoleparken med tilgrensende arealer. Hensynssonene inkluderer følgende eiendommer / bygninger.

Gnr/bnr/fnr.	Adresse
57/324	Movegen 2
57/324	Movegen 4
57/241	Movegen 6
57/251	Movegen 10
57/274	Movegen 15
57/254	Movegen 17
57/422	Movegen 19
57/198	Movegen 20
57/1/60	Movegen 21
57/192	Movegen 22
57/234	Movegen 35 (kirken)
57/379	Skomakervegen 1
57/250	Skomakervegen 5
58/108	Tingstuvegen 1
58/60	Tingstuvegen 3
58/114	Tingstuvegen 5
58/113	Tingstuvegen 7
58/30	Sørvollvegen 1
58/26	Sørvollvegen 2
58/31	Sørvollvegen 4
58/32	Nesna Lærehøgskole 1
58/32	Nesna Lærehøgskole 2
58/32	Nesna Lærehøgskole 3
58/32	Nesna Lærehøgskole 4

I sentrumsplanen begrunnes utvelgelsen med: «Disse områdene er viktige, historiske bygningsmiljøer på Nesna. De er miljøskapende elementer som gir stedet identitet.» (Åsmund Rajala Strømnes & Mette Henriksen. *Kommunedelplan for Nesna kommune 2017 – 2027. Nesna sentrum. Planbeskrivelse*. Stein Hamre arkitektkontor, 13. januar 2017).

Kulturmiljøene i planen utgjør en eksklusiv liste. Vesentlig flere kulturmiljøer i sentrum bør bevares gjennom byggesaksbehandlingen og i arealplanleggingen for øvrig i kommunen. Siden det dreier seg om en sentrumsplan er bygninger og kulturmiljøer på øyene og i bygdene Strandlandet og Nesnastranda heller ikke tatt med.

Andre lover

Flere lover har betydning for kulturminner. Gravferdsloven legger føringer for fredningstid for grav og gravplass. Naturmangfoldloven har bestemmelser om landskapsvernområder som er viktig for kulturminnevernet. Til kulturlandskapet regnes også kulturminner som bidrar til landskapets egenart. Jordloven og skogbruksloven har betydning for kulturlandskap, kulturminner og forvaltning i landbruket. Riksantikvaren har lagt ut en fullstendig liste over lover og forskrifter som kan være relevante i forbindelse med kulturminner på sin hjemmeside. (<http://www.riksantikvaren.no/Veiledning/Lovverket/Andre-relevante-lover-og-forskrifter>).

Vernestatus for kulturminner

Kulturminner kan ha ulik vernestatus, ulikt lovverk, og ansvaret ligge hos ulike aktører. I denne planen skilles det mellom tre hovedgrupper av vernestatus; verneverdige kulturminner, kulturminner som er formelt vernet gjennom plan og bygningsloven og kulturminner som er formelt vernet gjennom kulturminneloven med fredning eller nasjonal listeføring.

Verneverdig kulturminne/kulturmiljø

Begrepene «verneverdig» og «bevaringsverdig» brukes om hverandre, og har samme betydning. I denne planen brukes begrepet verneverdig.

Ulike fagmiljøer har forskjellige oppfatninger av hva verneverdig innebærer. Begrepet er ikke objektivt definert. I snever forstand omfatter verneverdig kun kulturminner som har gjennomgått en faglig kulturhistorisk vurdering etter kriterier som er utarbeidet av Riksantikvaren. Samtidig kan verneverdige kulturminner i vid forstand inkludere alle kulturminner eller kulturmiljøer som ønskes bevart av noen, på en eller annen måte. Benevnelsen i seg selv gir ikke formell beskyttelse.

Både kulturminner som er formelt vernet (ved lov eller forskrift) og kulturminner uten formelt vern kan være verneverdige. De fleste verneverdige kulturminner er ikke formelt vernet, men tas vare på fordi de anses som verdifulle av eierne og / eller brukerne.

Innen offentlig forvaltning skilles det gjerne mellom nasjonal, regional og lokal verdi. De mest verneverdige kulturminnene har nasjonal verdi. Først og fremst er det disse som fredes etter kulturminneloven. Kulturminner av regional eller lokal verdi kan som nevnt sikres gjennom plan- og bygningsloven.

For bygninger eldre enn 1850 skal verneverdien vurderes særskilt av fylkeskommunen innen tillatelse gis til å rive, flytte eller endre bygningen. Kommunen kan gi en slik tillatelse, selv om fylkeskommunen foreslår vern.

Vernet kulturminne/kulturmiljø

At et kulturminne eller kulturmiljø er vernet vil si at det har en eller annen form for juridisk bindende vern, enten ved lov eller andre virkemidler. De viktigste lovene er kulturminneloven, plan- og bygningsloven, kirkeloven, svalbardmiljøloven og naturmangfoldloven. Andre virkemidler for vern er statlige verneplaner, kirkerundskrivnet, avtaler, listeføring, forpliktelser knyttet til tilskuddsordninger m.m.

Som tidligere nevnt er seks hensynssoner opprettet i sentrumsplanen for Nesna fra 2017. Eiendommene i disse sonene er vernet etter plan- og bygningsloven. Alle inngrep i slike kulturminner skal avklares med kommunen.

Nesna kirke vernet fordi den er listeført i en nasjonal liste. En rekke kirker som ikke er automatisk fredet betraktes som verneverdige, og er derfor listeført. Dette gjelder samtlige kirker (ca. 300) oppført mellom 1650 og 1850, og flere kirker bygget etter 1850. Riksantikvaren har vurdert disse som verneverdige kulturminner, og skal uttale seg før det fattes vedtak som innebærer inngrep i/endringer av listeførte kirker. Dette gjelder også ved istandsetting og vedlikehold.

Nesna kirke fra 1880 ble listeført i 2001, og er dermed vernet. Kapellene på Husby (1905), Handnesøya (1922) og Hugla (1899) er ikke listeført eller vernet. Kapellene på Husby og Handnesøya er likevel innskrevet i Riksantikvarens database Askeladden.

Fredet kulturminne/kulturmiljø

Fredning er en egen kategori av vernetiltak. Kulturminneloven opererer med tre hovedtyper fredning; automatisk fredning, vedtaksfredning og fredning ved forskrift.

Alle faste kulturminner som er eldre enn 1537 (reformasjonen i Danmark-Norge) er automatisk fredet, med en sikringssone på minimum fem meter i alle retninger rundt seg. Bygninger fra perioden 1537–1649, er også automatisk fredet etter faglig erklæring. Samiske kulturminner fra år 1917 eller eldre er automatisk fredet. Det samme gjelder faste og løse kulturminner på Svalbard fra før 1946. Skipsfunn (sunkne båter, skipsskrog, tilbehør, last og annet som har vært om bord) eldre enn hundre år er vernet gjennom egne regler i kulturminneloven.

I Nesna er 97 lokaliteter med totalt 198 kulturminner automatisk fredet (per 16. september 2019) fordi de tolkes å være førreformatoriske. Rundt 90 % av disse er gravminner (se vedlegg 1).

Fredningsvedtak av kulturminner og kulturmiljø, byggverk og anlegg, større løst inventar fra nyere tid (yngre enn 1537) kan også gjøres etter kulturminneloven. Riksantikvaren har myndighet til å fatte fredningsvedtaket.

Byggverk og anlegg i statlig eie og kulturmiljøer kan fredes etter forskrift. Forskriftsfredning innebærer vanligvis en forenklet prosedyre sammenliknet med fredning ved enkeltvedtak.

Nesna har ingen vedtaksfredete eller forskriftsfredete kulturminner eller kulturmiljøer. Lærerskolebygningene og rektorboligen ble ikke inkludert i prosjektet «Statens kulturhistoriske eiendommer», og mangler således på lista over de 40 statlig eide enheter

tilknyttet undervisning og annen kunnskap i landsverneplan for Kunnskapsdepartementet (Forskrift om fredning av statens kulturhistoriske eiendommer for 2011-11-09-1088. kap. 9 Tilføyd ved forskrift 18. juni 2014 nr. 771. Endret ved forskrift 29. januar 2019 nr. 315.).

Fredning er det sterkeste virkemiddelet for å sikre varig vern, og langt mer omfattende enn vern gjennom PBL. Det er et tiltak som foretas relativt sjelden, utover kulturminner som i kraft av sin alder omfattes av automatisk fredning.

Databaser

Databaser med informasjon om førreformatoriske kulturminner

Askeladden er Riksantikvarens offisielle database over fredete kulturminner og kulturmiljøer i Norge. Den omfatter alle kulturminner og kulturmiljøer som er fredet etter kulturminneloven, nyere tids kulturminner som er fredet, midlertidig fredet, eller som kommunene har gitt et formelt vern etter plan- og bygningsloven.

Askeladden inneholder også informasjon om kulturminner som krever videre undersøkelser før fredningsstatus kan fastsettes (uavklart vernestatus), kulturminner der fredningen er opphevet, deriblant funnsteder som er undersøkt.

Denne databasen er først og fremst et verktøy for kulturminneforvaltningen, og ikke tilgjengelig for allmenheten. Tilgang gis til ansatte innen sentral, regional og lokal kulturminneforvaltning, offentlig forvaltning, konsulenter, forskere og studenter. Flertallet av registreringene er tilgjengelig i databasen Kulturminnesøk.

Nettstedet kulturminnesok.no driftes også av Riksantikvaren, og er i liket med Askeladden en nasjonal database og nettportal for kulturminner, men tilgjengelig for alle. Her kan publikum også selv registrere kulturminner. Kulturminnesøk inneholder dermed både eldre og nyere kulturminner, kulturminner som er fredet, vernet, verne- og bevaringsverdig og kulturminner som ikke er det.

Førreformatoriske gjenstander fra Midt- Norge, som Nesna ansees å tilhøre, forvaltes av Vitenskapsmuseet, NTNU. Informasjon om Vitenskapsmuseets samlinger finnes på nettstedet <https://collections.vi.m.ntnu.no>. Den inneholder informasjon om arkeologiske og kulturhistoriske gjenstander fra stein-, bronse-, jern- og middelalderen og nyere tid.

Gjenstandsfunn eldre enn 1537 er også tilgjengelige i den åpne databasen og nettportalen UNIMUS (Universitetsmuseenes samlingsportal). Den inneholder informasjon om Universitetsmuseenes kulturhistoriske samlinger, dermed inkludert alle løse automatisk fredete kulturminner (gjenstander). Gjenstandene tilhører staten, og forvaltes av Vitenskapsmuseene.

UNIMUS er tilknyttet Askeladden slik at gjenstander og funnsted kan kobles. Dersom det nøyaktige funnstedet er kjent, er dette registrert i Askeladden.

Etterslep og manglende oppdatering i databaser som Askeladden forekommer. Derfor kan det være nødvendige å sjekke andre kilder.

Databaser med informasjon om nyere tids kulturminner

SEFRAK (sekretariatet for registrering av faste kulturminner i Norge) er et landsdekkende register over i hovedsak bygninger fra før 1900, i Finnmark før 1945. Registreringen foregikk i tidsrommet 1975 til 1995 som et omfattende lokalbasert feltarbeid. Målet var å få gjennomført en systematisk dokumentasjon og registrering av samtlige bygninger i Norge anslagsvis bygget før 1900, i byer og tettsteder før 1927.

Hver bygning skulle kartfestes, måles opp, fotograferes og registreres i et standardisert skjema med eget nummer og opplysninger. Det eneste kriteriet for registrering var antatt alder på bygningen. Dermed ble ikke alle bygninger eldre enn 1900 registrert, mens noen fikk påført feil byggeår. Registeret skjemmes til dels av feilføringer. Det gir likevel et visst bilde av de eldste bygningene i kommunene.

For hele landet inneholdt SEFRAK-registeret 515 000 objekter. Nesten 400 000 av disse er bygninger som fortsatt står. Det opprinnelige SEFRAK-registeret anses ikke lenger som et eget register.

At et hus er SEFRAK-registrert vil fremgå av Kartverkets eiendomsregister, tilgjengelig på www.seeiendom.no. SEFRAK-registeret har ikke blitt gjennomgående oppdatert, men miljøstatus har et eget tegn for bygninger som er fjernet.

SEFRAK-skjemaene oppbevares i fylkeskommunen. Kommunene og noen museer har kopier av skjemaene på papir. Her finnes utfyllende opplysninger, tegninger, kopi av bilder og oppmålinger.

Det at en bygning er SEFRAK-registrert betyr ikke at bygningen har et formelt vern. Registreringen indikerer imidlertid at bygningen kan ha verneverdi eller at den tilhører et verneverdig kulturmiljø eller kulturlandskap. Mange kommuner har derfor innført særskilte rutiner i sin saksbehandling av SEFRAK-registrerte bygninger. Registeret er også et utgangspunkt når det utarbeides kommunale kulturminneplaner.

På Nesna foregikk SEFRAK-registreringen fra våren 1991 og ut året. 155 bygninger ble registrert, hovedsakelig bolighus, men også noen uthus, jordkjellere, fjøs, skøt m.m. Registreringene ble inndelt i fire kretser, 74 på Nesna tettsted, 36 på Hugla inkludert Feøya, 24 på Handnesøya og 21 på Tomma.

For åtte av de 155 bygningene nektet eiere å gi opplysninger og å la bygningen fotograferes, oppmåles og tegnes. I et fåtall tilfeller ble det referert til litteratur som bøker og avisartikler, men mesteparten av opplysningene var basert på samtaler med eierne. En del bygninger fra før 1900 ble ikke registrert, blant annet Nesna kirke og flere hus på øyene og på fastlandet utenom tettstedet.

23 av de SEFRAK-registrerte bygningene i Nesna er revet, brent, helt forfalt eller ødelagt av vind, regn og snø. De 132 SEFRAK-registrerte bygningene som fortsatt står er tatt med i oversikten i vedlegg 2. SEFRAK-nummeret står da i parentes.

Automatisk fredning og fredningsvedtak skal tinglyses. Gjennom Statens kartverk vil dette fremgå. Informasjon er tilgjengelig på seeiendom.no. Opplysninger om hvorvidt eiendommen

er SEFRAK-registrert fremgår som nevnt også, men uten opplysninger om bygningen forøvrig. At eiendommen er vernet etter plan- og bygningsloven eller lokalt listeført opplyses ikke.

Miljøstatus i Norge er et nettsted med over 1000 artikler om miljø og klima. Miljødirektoratet har redaktøransvar. Nettstedets karttjeneste er tilknyttet Askeladden, og SEFRAK-registeret. Den gir oversikt over kulturhistorie og prioriterte kulturlandskap. Dataene som ligger til grunn for Miljøstatus.no er åpne. Statens kartverk leverer grunnkartet til kartløsningen.

Aktører

Nasjonalt

Riksantikvaren er direktorat for kulturminneforvaltning innen den statlige kulturminnepolitikken og faglig rådgiver for Klima- og miljødepartementet. Ansvar for gjennomføring av den statlige kulturminnepolitikken, med særskilt ansvar ovenfor nasjonalt verdifulle kulturminner ligger hos Riksantikvaren, men direktoratet har også et overordnet faglig ansvar for den regionale kulturminneforvaltningens arbeid med kulturminnevern.

Riksantikvaren er fredningsmyndighet, utarbeider retningslinjer og kriterier for vernearbeid, kan selv forslå fredning og er klageinstans. Vedtak etter kulturminneloven som er fattet av fylkeskommunen påklages til Riksantikvaren. Behandling av eventuelle klager på Riksantikvarens vedtak oversendes Klima- og miljødepartementet.

For automatisk fredete kulturminner kan Riksantikvaren gi dispensasjon og pålegg. Fylkeskommunen og Sametinget har fått delegert ansvar for å ivareta de nasjonale kulturminneinteressene, og skal bistå kommunene med veiledning.

Regionalt

Fylkesmannen er statens representant i fylkene. Fylkesmannen har ikke forvaltningsansvar innenfor kulturminnevern. Miljø- og landbruksavdelingens saker knyttes likevel i mange tilfeller til kulturminner, kulturmiljøer og kulturlandskap. Fylkesmannen er megler i saker etter plan- og bygningsloven der det er reist innsigelser.

Fylkeskommunene har fått delegert regionale oppgaver innen statlig forvaltning. Det dreier seg om oversikt, tilsyn med fredete kulturminner, forvaltning og skjøtsel av automatisk fredete kulturminner og informasjon. Kulturminneavdelingen i Nordland fylkeskommune har for eksempel oversikt over alle fredete bygninger i Nordland, og har forvaltningsansvaret for disse. Fylkeskommunen forbereder også fredningssaker for Riksantikvaren og kan vedta midlertidig fredning.

Fylkeskommunen og Sametinget er delegert forvaltningsansvar på sine respektive fagområder også for de fleste kulturminnene av nasjonal verdi. Fylkeskommunen har plikt og rett til medvirkning, samarbeid, rådgivning i form av faglig veiledning og tilråding ovenfor kommunene, grunneiere og andre interessenter. I kommunale plansaker som inkluderer nasjonale eller regionale verneverdier kan fylkeskommunen komme med innsigelser og klager. Kommunene plikter etter kulturminneloven å sende søknader om rivning og vesentlig endring av ikke fredet byggverk eller anlegg oppført før 1850 til fylkeskommunen.

Nordland fylkeskommune holder på med utarbeidelse av regionale kulturminneplaner. De to for henholdsvis Sør-Helgeland og Indre-Helgeland er ferdigstilt. Det er ikke avklart når en slik plan vil bli utarbeidet for Nord-Helgeland, som Nesna kommer inn under.

De regionale kulturminneplanene gir oversikt og pekepinn, men er ikke juridisk bindende i forhold til vern. Når fylkeskommunen fører opp et kulturminne / kulturmiljø i slike planer er det imidlertid et sterkt signal til kommunene, en intensjon, om at kommunen bør følge opp med regulering til bevaring. Det er ikke noen automatikk i at kommunene igangsetter en reguleringsprosess for eiendommer med kulturminner av regional verdi. Kommunene er ikke pålagt å ta slikt hensyn.

Kommunen

Som plan- og bygningsmyndighet er kommunen hovedaktør i forvaltningen av kulturminner og kulturmiljøer lokalt. Kommunene har ansvar for at det blir tatt hensyn til kulturminner og kulturmiljøer ved utarbeidelse av arealplaner og ved behandling av enkeltsaker. Dette gjelder kulturminner og kulturmiljøer av både nasjonal, regional og lokal verdi.

Kulturminnenes omgivelser skal ikke endres på en slik måte at det forstyrrer eller støter et fredet kulturminne. Ny bebyggelse skal harmoniseres med eldre, verneverdige bygningsmiljøer. Også her har kommunene et ansvar for å følge med.

Kommunene har utredningsplikt. Hvis kulturminneverdien vedrørende f.eks. utbyggings- og rivningssaker ikke vurderes kan det påklages.

I henhold til plan- og bygningsloven skal kommunene søke samarbeid og innhente uttalelser fra offentlige myndigheter. I tillegg har kommunene myndighet etter særlover som berører kulturminner. Et eksempel er landbruket. De kommunale landbrukskontorene behandler mange saker som berører kulturminner og kulturmiljøer.

Kommunene er også økonomisk ansvarlig for vedlikehold av kirker og kirkegårder, og har ansvar for forvaltning av bygg med kulturminneverdi som kommunen selv eier.

Praksis vedrørende kulturminner varierer sterkt fra kommune til kommune. Mye avhenger av kunnskap og kompetanse. Ikke alle kommuner har ansatte med kompetanse innen kulturminnefaglig forvaltning, men kan knytte til seg andre instanser med slik kunnskap.

Tilskuddsordninger kan fungere fremmende innen kulturminnevern. Noen kommuner har etablert lokale tilskuddsordninger for privateide kulturminner eller støtte til kulturminner eid av lag og foreninger. SMIL-midler til landbruket brukes for å stimulere til bevaring av kulturminner på gårder med aktivt landbruk. Landbruksforetak kan gis årlig miljøtilskudd til skjøtsel av gravfelt og gravhauger. Men egentlig har kommunene få virkemidler for å støtte forvaltning av privateide kulturminner.

Kulturminner eller kulturmiljøer som ikke er fredet eller regulert til vern gjennom plan- og bygningsloven, kan likevel ha en verdi som kulturminne. Kommunen må vurdere verdien til disse i forbindelse med plan- og byggesaker. Det kan dreie seg om nyere kulturminner eller objekter som ikke er så innlysende verdig vern. Nærhet og lokal kompetanse er i tillegg viktig for å skaffe kunnskap om kulturminner som kan få status som regionalt eller nasjonalt viktige. Alle regionale og nasjonale kulturminner er jo også lokale.

Eiere av kulturminner

Eier av fredete kulturminner har et særskilt ansvar for å forvalte nasjonale verdier. De må sette seg inn i kulturminneloven, kjenne til regelverk og sikringssoner. Innsatsen til eiere av kulturminner som er regulert til vern spiller en stor rolle for ivaretagelse av verdiene.

Lett tilgjengelig informasjon gir eierne bedre muligheter til å ta vare på kulturminnene. Informasjon kan omfatte hvordan bygningsvern utføres, muligheter og begrensninger, retningslinjer, støtteordninger m.m. Dette gjelder både private og offentlige eiere og næringslivet.

Eiere av andre kategorier kulturminner har ikke samme ansvar, men må forholde seg til reguleringsplaner og andre gjeldende planer og vedtak.

Frivillige lag og foreninger

Frivillige organisasjoner som Fortidsminneforeningen, historielag, bygdekvinnelag, kystlag, velforeninger og andre gjør en solid innsats innen engasjement, kompetanse og formidling av kulturhistorie. Lag og foreninger fungerer også som pådrivere overfor myndighetene i f.eks. lokale utbyggingsspørsmål. I tillegg arbeider mange organisasjoner med konkrete bevaringsprosjekter. Noen eier også kulturminner. Nesna historielag eier for eksempel den gamle Andersen-butikken, mens Nesna kystlag eier Langsetbrygga.

Fortidsminneforeningen har en særstilling siden foreningen er juridisk part i saker som gjelder kulturminner i forbindelse med byggesaker- eller reguleringsplaner. Fortidsminneforeningen kan som part i en sak påklage den til fylkeskommunen.

Museer

Museene er kulturinstitusjoner med samfunnsoppdrag å forvalte, bevare, dokumentere, forske, synliggjøre og formidle kulturarv. Dermed er museene naturlige samarbeidspartnere og ressurser i mange kulturminnesammenhenger. Museene eier eller forvalter i tillegg ofte fredete og verneverdige bygninger og andre typer kulturminner og kulturmiljøer.

Innen kulturminneforvaltningen har ikke museene noe formalisert ansvar, men de kan formidle kunnskap og informasjon om kulturminner og kulturlandskap, være initiativtakere og stå bak arrangement, prosjekt og kurs. Flere museer har egne bygningsvernavdelinger eller ansatte med kompetanse og ansvarsområde innen bygningsvern.

Verdier

Når et kulturminne eller et kulturmiljø gis verdi som tilsier at det skal bevares best mulig i framtida må kulturminneforvaltningen vurdere og kunne begrunne hvorfor akkurat dette kulturminnet eller kulturmiljøet er mer verdifullt enn andre. Forskjellige verdikriterier legges til grunn. I Riksantikvarens feltveileder for registrering av verneverdi på objekt og kulturmiljønivå er verdisetting og verdivektning av kulturminner og kulturmiljøer grundig definert og beskrevet. Oppsummert deles verdisettingen inn i kunnskapsverdi, opplevelsesverdi og bruksverdi, med underpunkter. I tillegg kommer egenskaper som

kjennetegner kulturminnet f.eks. autentisitet og sammenheng, og hva som kjennetegner kulturminnet sammenlignet med andre kulturminner f.eks. representativitet.
(<https://www.riksantikvaren.no/veileder/verdisetting-og-verdivekting-av-kulturminner>)

Et kulturminne kan være verdifullt på grunn av høy alder og at det er få igjen. Det kan ha formidlingsverdi og historisk kildeverdi ved at det formidler en bestemt tidsepoke, samfunnsforhold, levkår eller andre kriterier. Representativitet betyr at kulturminner og kulturmiljø er representativt for en stilperiode, en funksjon et område eller en annen kategori. Kulturminner og kulturmiljø som viser sammenheng i tid og rom kan bidra til helhetsforståelse og heve verneverdien. Vanligvis vil et kulturminne eller kulturmiljø med høy autentisitet vurderes til å ha høy verneverdi. Identitet- og symbolverdi er med på å gi kulturminner betydning. Er tilstanden god kan det være økonomisk lønnsomt å ta vare på en kulturhistorisk interessant bygning fremfor å rive og bygge nytt. Kulturminner kan få ny og spennende funksjon.

Utfordringer for kulturminnevern

Utfordringer kan deles inn i fire hovedområder; mangel på ressurser i form av kunnskap og økonomi, slitasje og ødeleggelse på grunn klima og naturskader, endringer i bosetting- og næringsstruktur og miljøkriminalitet.

Mangel på kunnskap og økonomi

Mange kulturminner forringes eller forsvinner på grunn av kunnskapsmangel. Vi vet ikke om dem, eller kjenner til at de har eller kan ha verdi. Å øke kunnskap om Nesnas kulturminner og kulturmiljø er derfor et hovedmål med kulturminneplanen. Økt kunnskap både om kulturminnene, lovverket og støtteordninger er et vesentlig tiltak for vurdering og bevaring.

Økonomi utgjør ofte en stor utfordring. Myter og/eller misforståelser vedrørende krav om kostnader, innrapportering, begrensninger og støttemuligheter fra det offentlige er et annet hinder for bevaring. Formidling av lett tilgjengelig informasjon og tydelige kontakter er nødvendig.

Fredning eller vern vil i seg selv gi en viss formalisert beskyttelse for kulturminner. Det viktigste er likevel at eier er positiv og motivert for å ta vare på kulturminnet. Det kan gjøres ved å synliggjøre verdier. Til dette kreves både kunnskap og økonomiske ressurser. Derfor er det vesentlig at kulturminneforvaltningen på alle nivå tilrettelegger for bevaring og bruk.

Eiere av kulturminner kan søke om midler til skjøtsel, vedlikehold, bevaring, restaurering og fysisk sikring. Både statlige, fylkeskommunale og kommunale ordninger kan gi støtte. De statlige midlene forvaltes av Norsk Kulturminnefond, Riksantikvaren, fylkesmannen og Norsk Kulturråd. Tilskuddsordningen fra sistnevnte åpner også for å støtte prosjekter knyttet til dokumentasjon og formidling i tillegg til bevaring og fysisk sikring.

En ordning, BARK-midler (Bevaringsprogrammet for utvalgte arkeologiske kulturminner) er øremerket tilrettelegging og formidling. Dette, og de andre bevaringsprogrammene, er inne i sitt avslutningsår. Det er foreløpig usikkert hvilke tilskuddsordninger som vil erstatte programmet. Nordland fylkeskommune har enkelte støtteordninger. Nesna kommune har ikke særskilte støtteordninger for kulturminner.

I tillegg finnes private støtteordninger. Stiftelsen UNI støtter sikringstiltak. Norsk Kulturarv har forskjellige støtteprogrammer som «Ta et tak»-aksjonen». Fortidsminneforeningen tilbyr kurs, og kan bistå med rådgivning.

Fortidsminneforeningen, andre organisasjoner og museer kan gi faglig bistand for restaurering og vedlikehold av kulturminner. Tilskudd dekker vanligvis kun en liten del av kostnadene knyttet til skjøtsel, vedlikehold og restaurering. Eiers engasjement er uansett avgjørende.

Slitasje og ødeleggelse på grunn av klima og naturskader

I Nesna har flere av de eldre bygningene blåst ned i forbindelse med kraftig uvær. De gamle låvene er særlig utsatt. Snø, ras og vannskader er andre værforhold som kan ødelegge kulturminner.

Klimaendringene som tyder på at det kan bli våtere og varmere klima, endring av havnivå og mer storm og flo vil forsterke de utfordringene som allerede er betydelig for kulturminner langs kysten. Flere bygninger blåser ned. Et fuktigere klima gir for trebygninger mer råteskader og risiko for skadedyrangrep.

Vedlikeholdskostnader er en utfordring innen kulturminnevern generelt. I tillegg utgjør ofte isolasjon og energisparing temaer som er vanskelig å kombinere med autentisk bevaring av gamle hus.

Bygninger som er i god stand tåler vanligvis mer vær enn forfalne bygninger. Vann kan dreneres bort og konstruksjoner forsterkes. Å sette kulturminner i stand, sørge for ettersyn og vedlikehold er viktige forebyggende tiltak.

Endringer i bosetting og næringsstruktur

Ved fraflytting og opphør av bruk kommer bygninger og kulturlandskap raskt i forfall. Gjengroing av utmark utgjør en utfordring for kulturminnene som befinner seg der. Noen forsvinner totalt under kratt og andre vekster. Strukturendringer i landbruket medfører utfordringer. I intensivt oppdyrkede områder skades eller fjernes kulturminner. I utkantene står mange bygninger til nedfalls, mens andre blir revet eller sterkt ombygget.

Når bruk av arealer skal endres, må vi ta hensyn til kulturminnene i området så de ikke forringes eller går tapt. Økende turisme gir mer ferdsel og krever økt vern. Bygging av boliger eller næringsbygg er en annen utfordring. Kulturminner som ligger nær tettsteder kan skades eller fjernes som følge av nybygging. Kommunene har en nøkkelrolle for å bevare kulturminner ved å verne områder gjennom plan- og bygningsloven og sørge for informasjon.

Kulturminnekriminalitet og bevisst ødeleggelse eller fjerning

Kulturminneloven setter forbud mot å «sette i gang tiltak som er egnet til å skade, ødelegge, grave ut, flytte, forandre, tildekke, skjule eller på annen måte utilbørlig skjemme automatisk fredet kulturminne eller fremkalle fare for at dette kan skje». Miljøkriminalitet i form av ulovlige inngrep mot fredete kulturminner skjer både tilsiktet og utilsiktet. Eksempler på overtredelser er gravearbeid som skader automatisk fredete kulturminner, eller riving av vernete bygninger uten dispensasjon. Ansvar for denne type kriminalitet ligger hos økokrim, men kommunen plikter å følge opp alvorlig miljøkriminalitet. Mistanke om brudd på kulturminneloven skal meldes fylkeskommunen.

Kulturminner uten formelt vern er også utsatt for fjerning og ødeleggelse. Det kan være hærverk fra utenforstående, eiere eller brukere som ønsker å fjerne eller endre kulturminnet. I noen tilfeller fordi eier ikke vil ha ansvar for det eller skal bruke området det står på til andre formål. Men det kan også komme av manglende ressurser i form av kunnskap eller økonomi

Eksempler på tiltak

Skaffe ny kunnskap og oppdatere kunnskap

- Oppdatering av SEFRAK-registeret og andre lokale lister ved å fjerne bygninger som er borte, og føye til bygninger og andre kulturminner som vurderes å ha verdi. Når et kulturminne, f.eks. en bygning, er så ødelagt at den har mistet sin antikvariske verdi tas den ut av lista. Det skal være stas å stå der. Behandles kulturminnet på en måte som gjør at den mister sin verdi får det ikke stå på lista. Dermed er det viktig å holde oversikten over kulturminner oppdatert.

Formidling av kunnskap om kulturminner

- Digital registrering av kulturminner (kulturminnesøk, kulturpunkt, wikipedia m.m.).
- Utarbeide katalog med presentasjon av noen av kulturminnene.
- Publisering og formidling av planen til publikum.
- Informasjon om kulturminnene i ulike media.
- Skilting.
- Initiere til kulturminneturer, f.eks. i forbindelse med Kulturminnedagene.
- Kulturminner i skolen, f.eks. som en del av DKS.

Forvaltning og skjøtsel

- Forutsigbare og gode reguleringsplaner. Jo mer detaljert jo bedre.
- Oppfølging med hensynssoner i arealdelen til kommuneplanen eller reguleringsplaner.
- Oppfølging i ulovlige saker. Signaleffekt.
- Istandsetting.
- Frita verneverdige bygg for eiendomsskatt.
- Informasjon om tilskuddsordninger.
- Bruk av kulturmidler i næringssammenheng.
- Skilting, skjøtsel og tilrettelegging av kulturminner for ulike grupper.
- For nasjonalt verdifulle kulturminner kontaktes Riksantikvaren med forslag om fredning.
- For samiske kulturminner kontaktes Sametinget med forslag om fredning.

Del 2 – Handlingsplan

Denne delen utgjør handlingsdelen av kulturminneplanen. Den inneholder tiltak for å bevare, forvalte, formidle og bruke et utvalg av kulturminnene og kulturmiljøene i Nesna kommune i planperioden 2020-2024.

Nesna har svært mange interessante kulturminner over et bredt tidsløp og av ulik karakter. Vi kan regne med at det har bodd mennesker i området i minst 10.000 år. Alle har brukt landskap og næringsressurser, og satt sine spor. Fiskeriene har spilt en stor rolle fram til begynnelsen av 1900-tallet, men de fleste spor er fra landbruket. Større gårdsmiljøer hvor alle bygninger er bevart finnes likevel ikke, og enkelte bygningstyper som eldre fjøs, sommerfjøs, utedo, eldhus og smier er fåtallige. Det finnes heldigvis også noen bygninger fra før ca. 1850.

Større handels- og embetsvirksomhet har gitt seg utslag gjennom kulturminner på Husby på Tomma, Vikholmen på Hugla, Saura på Handnesøya og tettstedet på fastlandet. I tillegg kommer tettstedets karakter innen utdanningshistorie, som trafikknutepunkt og sentrumsutvikling.

Tradisjonen med utdanning og skole er konkretisert i undervisningsbygg, men også i en særpreget bygningsmasse med store bolig- og næringsbygg beregnet på utleie, overnatting og bespisning. Eneboliger og garasjer har også blitt tilpasset utleiemarkedet.

Nedenfor følger oversikt over tiltak for prioriterte kulturminner i nærmeste fireårsperiode (2020-2024). De enkelte kulturminnene er grundigere beskrevet i vedleggene. Handlingsplanen er delt opp i ni tiltak for forvaltning og formidling av kulturminner og kulturmiljø.

1. Tilrettelegging av førreformatoriske kulturminner i kombinasjon med friluftsliv

Fra 1992 til 1994 ble prosjektet «Tilrettelegging av fornminner i Nesna kommune» gjennomført som et samarbeidsprosjekt mellom kulturkontoret i kommunen og Nordland fylkeskommune. Målet var å få flere tilrettelagte fornminneområder (førreformatoriske områder) i ulike deler av kommunen.

Et fornminneområde ble valgt på hver av øyene Tomma, Handnesøya og Hugla, og på Nesna fastland; Kvervan gravfelt med Risegrava på Tomma, Langskipet på Handnesøya, Steinraukneset på Hugla og Langberget på Langset på fastlandet. Disse kulturminnene skulle tilrettelegges for besøk med parkeringsplasser, adkomst, skilting, rydding av området og vedlikehold.

Vi synes dette var et godt prosjekt, og ønsker å revitalisere det samtidig som områdenes friluftskvaliteter vektlegges. Med utgangspunkt i de førreformatoriske kulturminnene som prosjektet inkluderte den gang, utvides det, blant annet med steingjerdene på Nesnakjølen og i Remmenmarka.

På Tomma og på Handnesøya utvides omfanget med flere kulturminner i et bredere geografisk område. De resterende kulturmiljøene forsøkes opparbeidet og fulgt opp. Prosjektet skal gjennomføres i samarbeid med fylkeskommunen som har forvaltningsansvar for disse kulturminnene, friluftsjaktører og eventuelle lag og foreninger. Tiltak:

1. Samarbeidspartnere kontaktes, ansvar avklares og detaljert handlingsplan utarbeides.
2. Grunneierforhold avklares, tillatelser innhentes og skriftlige avtaler lages.
3. Veiskilt. Mesta kontaktes.
4. Parkering og p-skilt.
5. Adkomst.
6. Rydding av området
7. Utarbeidelse av skilt med innhold og grafisk utforming, trykking og fysisk utførelse. hovedskilt og mindre skilt.
8. avklaring av vedlikehold.
9. Utarbeidelse av informasjon. Trykt hefte og digital informasjon.

Ansvarlig: Kommunen i samarbeid med fylkeskommunen. Prosjektet forsøkes ferdigstilt i løpet av en fireårsperiode fra våren 2020 til våren 2024. Vi søker samarbeid med friluftslivsaktører og andre lag og foreninger for å koble det opp mot friluftsliv og helse. Ekstern finansiering søkes.

Nummeret som står bak kulturminnene i lista nedenfor er Askeladden-ID-nummeret. Kartene nedenfor er hentet fra Kulturminnesøk og finnes tilgjengelig på www.kulturminnesok.no. Kulturminner vises med ulike kartsymboler i kartet. Arkeologiske kulturminner fra Askeladden er merket med brunt symbol med hvit R. Kulturminner lagt inn av Kulturminnesøk-brukere vises med et personsymbol på grønn bakgrunn.

Tomma

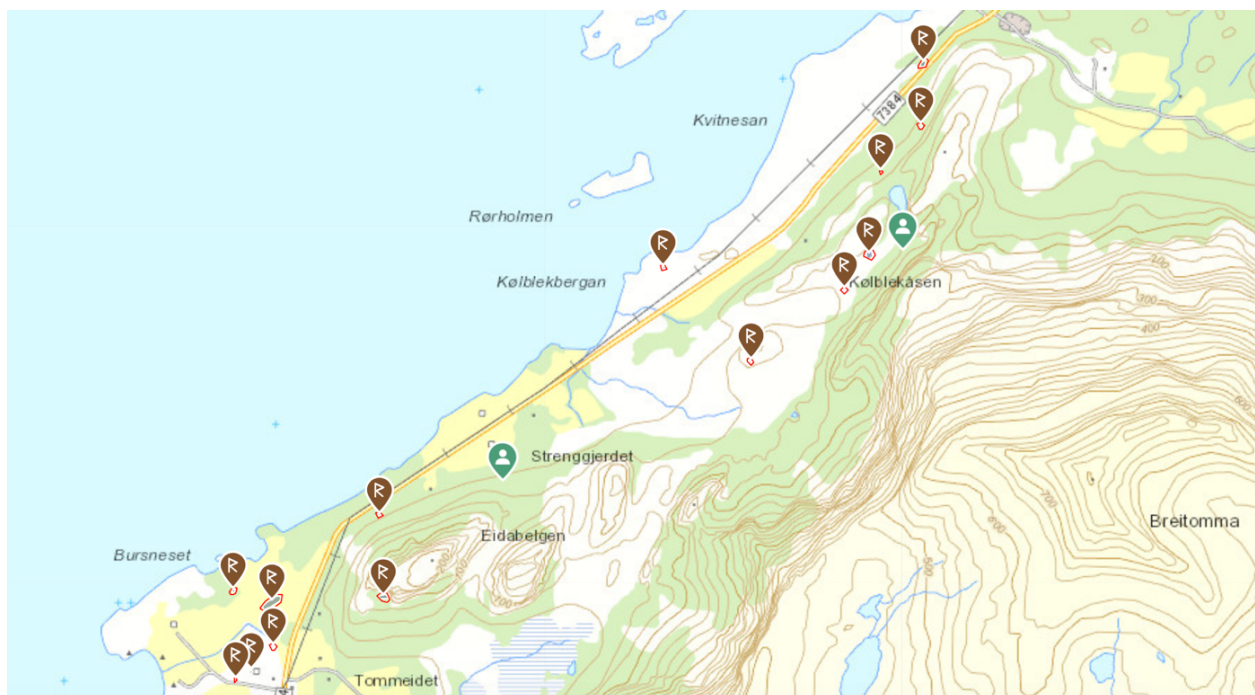
Tomma er særlig rik på førreformatoriske kulturminner. På en kort strekning på Tomeide innenfor Rørholmen mellom Kølblekbergan og Finnvika er spennende funn gjort. Her finnes gravminner, huler og hellere med kulturspor. I dette området står også Klevensteinen, som det knyttes sagn til, og det kan være rester av skjul for ørnefangere i ei steinur.

Samtlige av disse kulturminnene er lett tilgjengelig i et område som har noe besøk knyttet til friluftsliv og rekreasjon. Tilrettelegging kan gjennomføres med relativt enkle tiltak. Regulering er ikke nødvendig. Denne type bruk av området ansees som lite konfliktfylt med andre interesser. Opplevels- og kunnskapsnivået for området økes fra naturbasert til kulturhistorisk innhold. Området har også særegne geologiske og botaniske forekomster som med fordel kan tas med ved skilting og informasjon, blant annet hula i Belgan og tydelige strandlinjer.

De mange gravminnene i naboområdet Kvervan ligger innenfor beiteareal. De skjøtsles dermed, men er vanskeligere tilgjengelig på grunn av inngjerding og beiting. Risegrava tilhører dette kulturmiljøet. Den ble på begynnelsen av 1990-tallet tilrettelagt med skilting og parkeringsplass. Parkering er fortsatt mulig. Skiltet ble fjernet for få år siden på grunn av slitasje. Risegrava er i dag inngjerdet av hensyn til dyrenes beite. Man får likevel et godt inntrykk av den utenfor gjerdet. Den er svært lett tilgjengelig, rett ved veien. Et nyere skilt hvor også andre gravminner er merket av kan settes opp utenfor gjerdet.

Foruten gravminnene på Kvervan med Risegrava tas følgende kulturminner med i prosjektet:

- Gravfelt, Stranda (26622-1, 26622-2 og 26622-3)
- Tommeidhola (73321-1)
- Heller med gravfunn (7098-1 og 7098-2)
- Gravrøys, Litldalen Holsteinan (26623-1)
- Gravrøys (46122-1)
- Gravrøys, Kølblekbergan (73320-1)
- Svarthellaren (55859-1)
- Ramnholet, Tommeidet (46118-1)
- Klevensteinen
- Ørnefangerplass

Handnesøya

På Handnesøya var gravfeltet Langskipet på Handnes det utvalgte området til prosjektet på begynnelsen av 1990-tallet. Gravfeltet ble først skiltet og tilrettelagt av kulturkontoret i kommunen, deretter skjøtslet av ansatte og elever ved Handnesøya skole som også laget nye skilt.

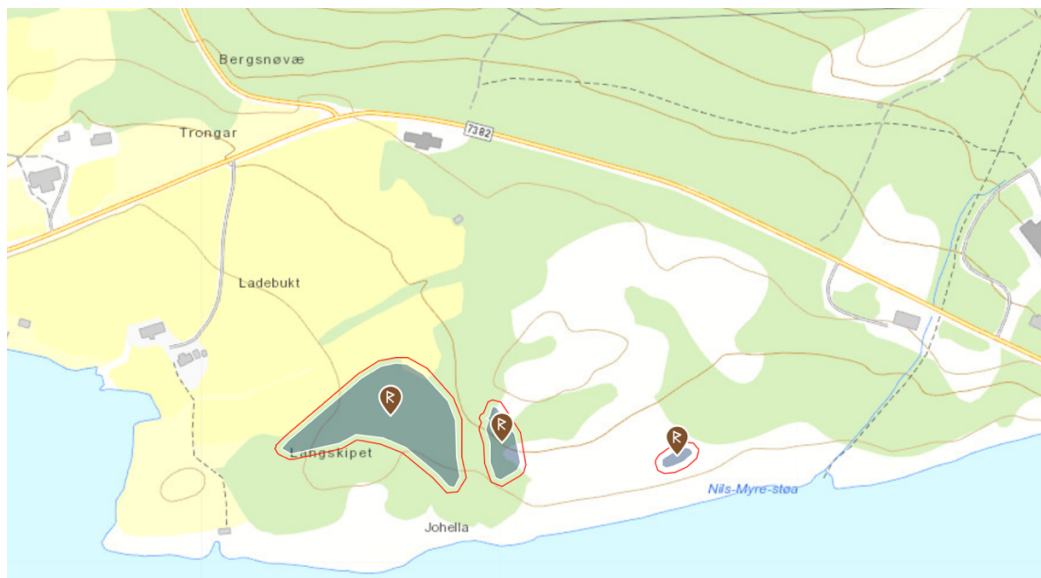
Gravene her har blitt flittig besøkt av skoleklasser og barnehager. Skiltene står fortsatt, men skiltet ved veien er preget av slitasje. Kulturmiljøet beites, men av hest, noe som er skadelig for kulturminnene. Granskog dekker også deler av området.

Sørvest for Langskipet ligger Johella, et fint lite friluftsområde med svaberg. Nordvest for denne er nok et gravfelt, hvor det også er funnet to hustufter. Dette området er tett bevokst.

Parkeringsplass er ikke opparbeidet, men det er parkeringsmuligheter ved Ungdomshuset rett ved. Det kan vurderes om ny vei/sti kan etableres fra Ungdomshuset ned til området.

Grunneierne har planer om å søke SMIL-midler for rydding av skog, tilrettelegging av sti og nye gjerder. Følgende kulturminner tas med i prosjektet:

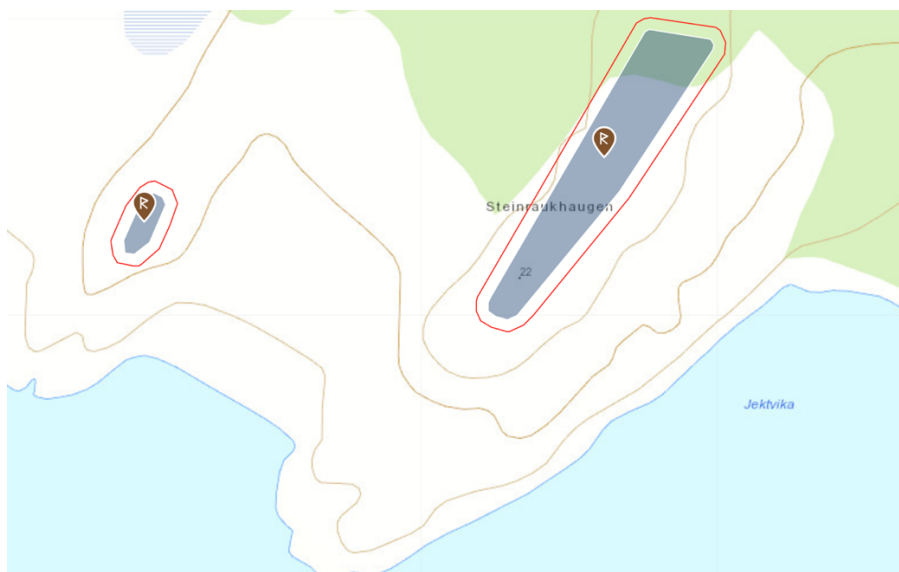
- Gravfelt: fem rundrøyser og en hustuft, Handnes (26637-1,- 26637-6)
- Gravfelt: sju gravrøyser og sju rundhauger, Langskipet Handnes (73333-1-, - 73333-14)

Hugla

På Hugla ble gravfeltet på Steinraukneset valgt ut, men det lyktes ikke å få opparbeidet parkering og skilt. Området ligger svært naturskjønt til med utsikt over leia, er lett tilgjengelig, har stor historisk verdi og kan tilrettelegges med små grep. I området ligger også en rekke andre gravminner, lokaliteter for løsfunn datert til steinalderen, flere felt med røyser og hauger fra jernalder, bronsealder og en mulig båtgrav. Feltet som tas med i prosjektet er:

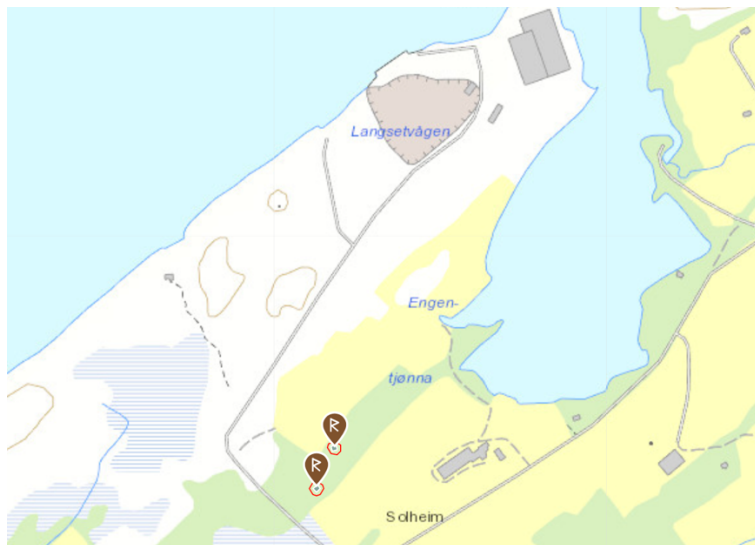
- Gravfelt: åtte gravrøyser, Steinraukneset (26631-1-, - 26631-8)

Nesna fastland, Langset

På Nesna fastland ble gravrøyser på Langberget på Langset valgt til prosjektet på begynnelsen av 1990-tallet. I dag er samtlige skilt borte, men parkeringsplassen finnes ennå. Turen til gravrøysene går over berget og er en lett gåtur i fint terreng, men området beites av storfe. Det er til dels stengt med strømgjerde i beitesesongen, men tilgjengelig utenom beitesesong. De to aktuelle gravminnene er:

- Gravrøys på Langberget, Solheim Langset (36529-1)
- Gravrøys på Langberget, Solheim Langset (73325-1)

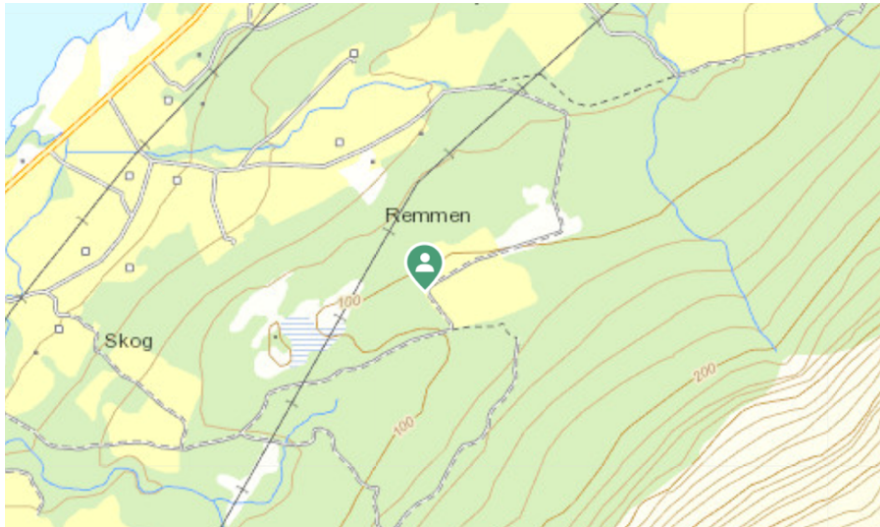
Ledegjerde/fangstlokalitet, Nesnakjølen

Ledegjerde på Nesnakjølen, i sørhellinga vest for Nesnafjellet er ca. 120 m. langt og består av rundt 250 steinheller. Det er datert til førreformatorisk tid, registrert og vernet av Sametinget 5. september 2019. Skilt med avmerking på kart kan settes opp i forbindelse med skilting til fjelltoppen Majesteten.

Steingjerdet på Remmen

Tre større steingjerder er registrert på Nesnastranda. Det ene gjerder måler ca. 100 meter, og ligger i Langsetmarka. Ett gjerde på Remmen er ca. 1100 m. Midtpartiet av dette gjerdet er i stor grad forsvunnet på grunn av ras. Ett gjerde i Hersetmarka strekker seg omtrent 800 meter. De to sistnevnte steingjerdene ligger i beiteområder. Gjerdene kan være en del av et eldre fangstsystem for villrein, men deler har også fungert som utmarksgjerde. Gjerdet på Remmen tas med som en del av prosjektet med tilrettelegging, hovedsakelig med tanke på informasjonsskilt ved hovedveien og merking. Grunneierne har restaurert og skjøtslet gjerdet slik at det i dag er letter tilgjengelig enn da det ble registrert av Sametinget i 2001.

2. Bevaring av eldre bygninger

Gjennomgang av SEFRAK-registeret har vist at 23 av 155, det vil si rundt 15%, av de eldre bygningene som ble registrert i 1991 er borte. Halvparten var våningshus, de resterende ulike bruksbygg som fjøs, stabbur, eldhus og uthus. Registeret har også mangler slik at en del bygninger fra før 1900 ikke ble inkludert. Det er likevel et godt utgangspunkt med tanke på verdivurdering og bevaring. Alle bygningene som er oppført i SEFRAK-registeret er ansett å ha verdi utfra sin alder. De fleste bygningene i registeret er våningshus av typen nordlandshus. Disse er med enkelte unntak sterkt ombygd, men har likevel en autentisk verdi siden tømmerkassa er bevart.

SERFRAK-registrering gir ikke vern alene, men det signaliserer en historisk verdi og at bygningen anses som verneverdig.

Å ta vare på omfattende og vedlikeholdskrevende bygningsmasse kan av eierne oppleves som en belastning, ikke minst økonomisk. Fritak fra eiendomsskatt er et tiltak som neppe monner mye økonomisk, men som likevel kan gi signal om verdi knyttet til bygningens alder. I tillegg ansees informasjon om støtteordninger og muligheter for kunnskapsinnhenting som et virkemiddel. Det tredje virkemiddelet under dette punktet av tiltaksplanen er opprettelse av hensynssoner og regulering til bevaring i forbindelse med kommunalt planarbeid. Et fjerde virkemiddel består i opprettelse av antikvarisk utvalg. Til slutt nevnes bygninger hvor initiativ for fredning kan tas ovenfor Riksantikvaren.

- **Frita verneverdige bygg fra eiendomsskatt**

Fritak fra eiendomsskatt kan fra 2021 søkes for samtlige bygninger i SEFRAK-registeret. I planperioden utarbeides en oversikt over andre bygninger som ansees å ha verdi ut fra alder, autenticitet eller særpreg, men som ikke er SEFRAK-registrert. Når oversikten er ferdig kan også eierne av disse bygningene søke fritak fra eiendomsskatt.

- **Informasjon**

Kommunen sender informasjon om støtteordninger til eierne samtidig med informasjon om muligheter til fritak fra eiendomsskatt.

- **Opprettelse av hensynssoner og regulering til bevaring/vern**

Ved utarbeidelse eller rulling av arealplaner er det ønskelig å opprette hensynssoner rundt enkelte viktige kulturminner og kulturmiljøer. En hensynssone gir ikke direkte vern, men definerer arealet der egenart søkes bevart. Dette inkluderer også et bevisst forhold til nybygg i et slikt område. Seks slike hensynssoner med tanke på kulturmiljø er en del av nåværende sentrumsplan. I reguleringsplaner kan kulturminner/kulturmiljø vernes. I planperioden utarbeides en oversikt over hvilke bygninger som ansees å ha verdi av en slik art at de bør gis et vern via kommunal planregulering. Denne oversikten sees i sammenheng med oversikt for fritak fra eiendomsskatt. Kommunen gir ikke tillatelse til rivning av SEFRAK-registrerte bygninger inntil verdivurderinga er gjort og registeret er ferdig.

- **Opprettelse av antikvarisk utvalg**

Kommunen sørger for at et antikvarisk utvalg opprettes. Utvalget skal i planperioden få uttale seg dersom det søkes om riving eller endring av bygninger eldre enn 1930. I løpet av planperioden utarbeider utvalget en lokal liste med bygninger og bygningsmiljøer som vurderes vernet via plan og bygningsloven, og som eierne kan søke om fritak av eiendomsskatt for.

- **Forslag om fredning av skolehistoriske kulturminner**

Høgskolebygningene med deler av inventar, parkanlegget og atriet, rektorboligen med uthus og hage, lektorboligene og Mathildestua anses å ha nasjonal verdi, og ønskes fredet. Forslaget utarbeides og sendes til Riksantikvaren i løpet av 2020.

Høgskoleanlegget, rektorboligen med uthus, parkanlegget og lektorboligene eies av Staten. Høgskoleanlegget består av fire bygninger fra ulike tidsepoker og danner sammen med rektorboligen med uthus og stabbur og hage (Sørvollen) og uteområdet inkludert parkanlegget et viktig materielt vitnesbyrd innen norsk utdanningshistorie. Det er en vesentlig del av nasjonens hukommelse.

Mellom 6000 og 7000 lærere er utdannet ved skolen, og vi mener at den dermed har nasjonal betydning. Målsetting med å fredning av anlegget er å identifisere, verne, bevare, formidle og overføre til framtidige generasjoner, lokalt, regionalt og nasjonalt den kulturarv som finnes lokalisert og manifestert i bygningsmassen, i den konkrete og lokale fortellinga, i den sosiale, kulturelle og historiske utviklinga fra fattigdom til velferdsstat og synliggjøre det universelle perspektivet i denne utviklinga med fokus på kunnskap. I tillegg kommer de rent bygningsmessige kvaliteter.

I Riksantikvarens fredningsstrategi fram mot 2020 er grunnskoler blant de prioriterte tema innen fellesskap og demokrati (punkt 5). Det står ikke noe om bygninger for høyere utdanning, men trolig er også disse dårlig representert blant fredninger. Et annet tema under punkt 5 er «utvikling av demokratiet». Lærerskolebygningene kan sees på som en del av dette.

Bevaring gjennom fredning kan identifisere og synliggjøre hvilke sentrale faktorer som gjorde etablering av denne utdanningsinstitusjonen på Nesna mulig, sett i sammenheng med at stedet var ei lita bondebygd der man ikke kunne vente å finne en høyere utdanningsinstitusjon. Det er historien om hvordan økonomiske, sosiale og kulturelle tradisjoner satte grenser for ungdom som ønsket utdanning, hvilken rolle staten fikk som utdanningsaktør og hvilke ulike utdanningspolitiske ideretninger som ble utviklet, her kan spesielt nevnes fådelt skole.

Mer overordnet handler det om utdanning som tiltak og plattform for utvikling fra fattigdom, både individuelt og samfunnsmessig, med vekt på distrikts- og fattigdomsperspektiv.

Bygningsmassen representerer ulike ideretninger og tidsepoker innenfor utdanningshistorien. Fredning vil innebære vern og ivaretaking gjennom bruk siden denne kulturarven fortsatt brukes til undervisning, forskning og utviklingsarbeid.

Lektorboligene og Mathildestua er privateid. Bygningene ansees å ha en viktig verdi knyttet til skolehistorien da bygginga av dem var direkte forårsaket av etableringa av Lærerskolen og da disse bygningene har spesielle personfortellinger knyttet til seg.

3. Dokumentasjon og formidling av skolehistorie

Kulturminner innen skolehistorie er dokumentert gjennom planens oversikt (vedlegg 2), men søkes formidlet gjennom et trykt hefte og digitale plattformer. Kommunen bevilger i prosjektperioden 20.000,- til prosjektet. Et eget prosjekt med skilting kan vurderes.

4. Krigshistorie

I 2020 lages oversikt over krigshistoriske kulturminner, og dette formidles. Det kan gjøres av kommunalt ansatte, Historielaget eller museet, gjerne i samarbeid med skolen.

5. Dokumentasjon og bevaring av jordkjellere

Jordkjellere av stein for å oppbevare potet og andre grønnsaker er typisk for gårdene i området. De er oftest gravd inn i bakkehellinger, og solid bygd. Mange er bevart, men jordkjellerne er også utsatt for forfall og slitasje. I 2020 / 2021 initieres et prosjekt for å dokumentere og formidle informasjon om jordkjeller og arrangere kurs i tørrmuring. Det er ønskelig at museet og lag og foreninger deltar som samarbeidspartnere. Nesna kommune bevilger 10.000,- til prosjektet, fortrinnsvis til dekning av kostnader ved kurset.

6. Tufter

Spor etter tidligere bebyggelse i form av rester av grunnmurer. I Nesna har vi flere tufter med spennende historier og gode muligheter for besøk til disse kulturminnene, sammen med opplevelser innen friluftsliv. Tiltak kan være utarbeidelse av hefte, skilting, informasjon og tilrettelegging av turløype, i samarbeid med frivillige lag og foreninger. Forslag til tufter som tas med i prosjektet:

- Offersøy, Tomma. Gnr: 96. Bnr: 74.
- Juvika, Handnesøya. Gnr: 10. Bnr: 1.
- Strupen, Handnesøya. Gnr: 6. Bnr: 1.
- Handsteinhagen, Handnesøya. Gnr: 9. Bnr 2.
- Enga, Hugla. Gnr: 20. Bnr 1.
- Svarthammeren, Strandlandet. Gnr 62. Bnr 4.

7. Sommerfjøs

Et prosjekt med sikte på å bevare, formidle og eventuelt bruke de få gjenværende sommerfjøsene i Nesna igangsettes i perioden. Grunneiere kontaktes, finansiering og samarbeidspartnere søkes. I første omgang er tre sommerfjøs valgt ut.

- Herset, Nesnastranda. Gnr: 54. Bnr: 1.
- Strand, Strandlandet. Gnr: 61. Bnr: 1.
- Haugen, Hugla. Gnr: 25. Bnr 7.

8. Kulturminneturer

Kommunen bevilger årlig 10.000,- som lag, foreninger, enkeltpersoner eller andre kan søke om å få tildelt for å dekke kostnader ved å arrangere åpne kulturminneturer, gjerne i forbindelse med de årlige kulturminnedagene.

9. Informasjon

Kommunen legger ut informasjon om kulturminneplanen, kulturminner, søknadsmuligheter og støtteordninger på sine hjemmesider. Grunneiere kontaktes der tiltak iverksettes. Museet legger ut informasjon om så mange som mulig av kulturminnene i kulturminnesøk og digitale plattformer som kulturpunkt.